

Garda Dezső

GYERGYÓSZENTMIKLÓS,
A PRIVILÉGIUM NÉLKÜLI MEZŐVÁROS

Gyergyószentmiklós történelme, históriája az évszázadok során gyakran került az érdeklődés középpontjába. A térség múltját érzékelő, első jelentősebb történelmi munka inkább egyház-történeti jellegű. Ennek ellenére Ferenczi György gyergyószentmiklói vikárius regestruma¹ átfogó képet nyújt a 16–17. századi Gyergyószentmiklós gazdaságáról, társadalomképéről. A következő száz évben a Békény menti település múltját Benkő József,² az alakuló városképet pedig széki Teleki József³ munkáiból ismerhetjük meg. A romantika évszázadában Bocskor János,⁴ Szentiváni Mihály⁵, kisbaconi Benkő Károly⁶ és Orbán Balázs⁷ adatai, leírásai, közlései tovább gazdagítják ismereteinket a Békény-patak menti település históriájáról.

Gyergyó s ezen belül Gyergyószentmiklós történetéhez kapcsolódó első monografikus feldolgozás a 20. század első évtizedének végén született meg, és Kölönte Béla⁸ nevéhez kötődik, aki a határőrség felállításáig követte nyomon a térség múltját. E könyv értékét bizonyítja az a tény is, hogy Teodor Chindea⁹ Gyergyó történetét kutató dolgozatának adatbázisát Kölönte Béla munkája biztosítja.

-
- 1 Ferenczi György: *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai in Girgio, factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem 1629*. In Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok*. Kolozsvár, 1860.
 - 2 Benkő József: *Transsilvania Specialis*. II. k. Bukarest–Kolozsvár, 1999.
 - 3 Teleki József: *Úti jegyzetek 1799-ből*. Kolozsvár, 1937.
 - 4 Bocskor János: A szép tavasz beköszöntésével a gyergyói tutajozó székelyek. I. Fáradsága, II. Jutalma. In *Nemzeti Társalkodó*, 1838–1839.
 - 5 Vándor (Szentiváni Mihály írói álneve): *Közlemények Erdélyről. Gyergyó. In Nemzeti Társalkodó*, II. k., 1839, 143–153.
 - 6 Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászon múltja, jelene*. Kolozsvár, 1853.
 - 7 Orbán Balázs: *Székelyföld leírása történelmi, természetrajzi és népmeszei szempontból*. II. k. Pest. 1869.
 - 8 Kölönte Béla: *Gyergyó története*. Gyergyószentmiklós, 1910.
 - 9 Chindea, Teodor: *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*. Gheorgheni, 1930.

A 20. század tudósai közül Szádeczky-Kardoss Lajos,¹⁰ Endes Miklós,¹¹ Csibi Andor¹² és Vámszer Géza¹³ könyvei, tanulmányai jelentős módon gazdagították Gyergyószentmiklós történetével kapcsolatos ismereteinket. Tarisznyás Márton¹⁴ a történeti néprajz szempontjából közelítette meg a Békény menti település históriáját. Pál-Antal Sándor¹⁵ több tanulmányában, könyvében foglalkozott Gyergyó, s ezen belül Gyergyószentmiklós történetével. E sorok írója, könyveivel¹⁶ és tanulmányaival szintén megpróbált hozzájárulni Gyergyószentmiklós múltjának a feltárásához, jobb megismeréséhez.

A Békény-patak menti város történetének kutatásához a katonai lustrák és az adóösszeírások biztosították a legértékesebb keretet, melyet a levéltári források más jellegű változatai – okiratok, oklevelek – egészítettek ki.

GYERGYÓSZENTMIKLÓS TÖRTÉNETE A 13–15. SZÁZADBAN

A székelyek gyergyószentmiklósi letelepedésének kezdeteit Kölönte Béla és László Antal¹⁷ az 1241-es évi tatárbetöréssel hozták összefüggésbe. Ezzel szemben Tarisznyás Márton a 12–13. századra teszi a medence benépesítését.¹⁸ A gyergyói egyházközségekről és papokról az 1332–1334-es évi pápai tizedjegyzékekben emlékeztek meg.¹⁹

10 Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely határország*. Budapest, 1908; Uő: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927.

11 Dr. Endes Miklós: *Csik, Gyergyó, Kászonszék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest, 1938.

12 Csibi Andor: *Lacul-Roşu – Gyilkos-tó klimatikus gyógyhely monográfiája és kalauza*. Brassó, 1937.

13 Vámszer Géza: *Csik vármegye településtörténete*. Csíkszereda, 2000.

14 Tarisznyás Márton: Adatok Gyergyószentmiklós településtörténetéhez. In *A csíki és gyergyói múzeum közleményei*. Csíkszereda, 1958; Gyergyó múltjából. In *Korunk*, 1976/5.; *Gyergyó történeti néprajza*. Bukarest, 1982.

15 Pál Antal Sándor: Csík, Gyergyó- és Kászonszék társadalma a XVII. században. In *Acta* 1995. Csíki Székely Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1996, 153–160.; *Székely önkormányzattörténet*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002; *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003.

16 Garda Dezső: *Gyergyó a történelmi idő vonzásában*. Székelyudvarhely, 1992; *Főnépek, lófők, gyalogkatonák Csíkban és Gyergyóban*. Csíkszereda, 1999; *Gyergyói örmények könyve*. Budapest, Hadimúzeum Alapítvány Kiadó, 2007.

17 László Antal: *Gyergyószentmiklós város fejlődése és műszaki létesítményei*. Gyergyószentmiklós, 1970. (kézirat)

18 Tarisznyás: i. m. 1958, 33. és Tarisznyás: i. m. 1976, 5. sz., 336.

19 MNL-OL. *Pápai tizedjegyzékek másolata és Monumenta Vaticana. Series Prima. Tomus Primus. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375*. Budapest, 1887, 112., 116., 132., 133.

A régészeti ásatások visszavezetik Gyergyószentmiklós múltját a 13. századig. A plébániatemplom mellett végzett régészeti ásatások során a déli templomalappal alatt egy 13. század második felére keltezhető temetkezés nyomaira bukkantak.²⁰ Székely Zoltánnak,²¹ majd Demjén Andreának a Both váránál végzett ásatásai²² és Hiripné legendája a primori hatalomnak a megjelenését bizonyítják Gyergyószentmiklóson. A monda jelzi a köznép ellenállását a főember hatalmi törekvéseivel szemben.

1629-ben a gyergyószentmiklósi plébános, Ferenczi György regestruma, Benedek esperes idejéből, egy 1499-ből származó adománylevelet említett, amelyben szentmiklósi Gergelyfi Györgyné Luca asszony három földet hagyott az egyháza. A 15. század végi adománylevelével a székely örökség létét bizonyítja Gyergyószentmiklóson.

AZ 1581-ES ÉVI FALUTÖRVÉNY

Az 1581. évi gyergyószentmiklósi falutörvény igen szemléletes képet nyújt a 16. századi település agrárstruktúrájáról, a határ rendtartásáról. A növénytermesztés alacsony szintje, az állattenyésztés túlsúlya, a rideg állattartás maradványai arra kényszerítették Gyergyószentmiklós közösségét, hogy a termés védelme érdekében döntéseket hozzanak a határ rendtartásáról. Sokat mond a falutörvény bevezető részében található indoklás, melyben megmagyarázták, miért is kellett törvényt hozni a határ rendtartásáról.

„Mi ki(k) vagyunk Gyergyó székben Szent Miklós falvában lakozandók, nemesek, darabontok és vajda úrnak önegyságának jobbágyi közösséggel mind a tellyes falu írtattuk emlékezetre ez levelet: Hogy az miképpen az mi hegyelmes fejedelmünk Báthory Kristóf, Erdély országnak vajdája az önegysága tanátsival és országával elvégezte: Hogy Székelyországban az tilalmas vetésnek rendéből a királyi bírának büntetése leszállana, akarván önegysága az önegysága jobbágyait és egyebeket ennek előtte való súlyos

20 Demjén Andrea: *Gyergyószentmiklós a régészeti ásatások tükrében*. Kolozsvár-Gyergyószentmiklós, 2016., 14., 79–86.

21 Székely Zoltán: *Săpăturile executate de Muzeul din Sfântu Gheorghe (1959/1966)*. In *Materialle și Cercetări Arheologice*. Sfântu Gheorghe, vol. IX. 1970. 304.; *Repertoriul Arheologic al județului Harghita*. (Redactat V. Căvruc). Seria biografii arheologice. Vol. II. Sfântu Gheorghe, 2000, Editura Carpații Răsăriteni, 128.

22 Demjén: i. m. 27–34.

büntetéstől megoltalmazni ennyi részből, hogy minden falu az ő falujában XII hütös bírákat eskessenek, kik a tilalmas vetésnek oltalmazására gyakorlatossággal vigyáznak, minden ahhoz való külső belső dolgokkal, hogy a XII hütös bírakkal egyetemben a falu, a királyi bírák büntetésin kívül megbüntessék önön köztök való végezett bírságokkal. Annak okáért mi is értvén az őnagysága országával való kegyelmes végzésit, és őnagyságának erről kiadott articulussit, előnkbe vettük és az őnagysága végzésének mindenkben engedelmesek lévén, a XII hütös bírát elválasztván a mi tilalmas vetéseinknek oltalmazására, az őnagysága articulussinak tartások szerint mindenkkel végeztünk tellyes falustól némely büntetésekről és azok bírságának megvételekről.”²³

A település határának védelmét tehát szükség volt megfelelőképpen biztosítani. Ezért Gyergyószentmiklós termőföldjeit határkerttel vették körül a szántóterületek védelmére, de tilalmasnak tekintették a korabeli kaszálókat is. A határkertre azért is szükség volt, hogy a falubeli udvarokból, pajtákából, aklokból ki ne szabaduljanak a szántóra az állatok. Ezt megkövetelte a korabeli településrend léte is, hiszen a kettős udvarok, a kerteletlen telkek lehetővé tették az állatállomány elszabadulását, ezen keresztül hozzájárultak a kártételhez. A korabeli gyergyószentmiklósi falutörvény ezt a kertet is védelmezte. A döntés szerint: „Ha valami barom mégyen bé rajta és kárt téssen, a kárt a hajtó pénzzel edgyütt a kertes ember megfizesse. Ha pedig valami gonosz szokásos marhát mutatnak ki, törvény szerint minden büntetés reá száll.”²⁴ Ugyanezen cikkelyben 25 dénárban állapították meg a káros kert bírságát.²⁵ A falutörvény tehát rendelkezett a tilalmast (vetésmezőt) a nyomástól (ugartól) elválasztó, termést védelmező határkertről. Ebből a cikkelyből azt is felismerhetjük, hogy a települést kerítés övezte, de kerítés oltalmazta a forgórendszerből kiszakított határokat is, sőt léteztek elkerítelve szénafünek felfogott területek is, akárcsak az ökörtilalmasok vagy más legelőhelyek. A faluközösségnek tehát nemcsak létre kellett hoznia ezt a védelmi rendszert, de azt jó karban is kellett tartania. Gyakran a bíró a hütös bírakkal együtt tavasszal és ősszel, meghatározott gyakorisággal, körbejárta a falut, és figyelmeztették a lakosokat kertjavítási kötelezettségeikre. Három nap elteltével a falusbíró ismét

23 MNL-OL R. 298. 12 csomó, 23. sz. és Pál-Antal Sándor 2002, 355.

24 Uo.

25 Uo.

felülvizsgálta a kerítéseket, és szigorúan megbüntette azokat, kiknek kertje réses volt, vagy nem felelt meg az elvárásoknak. Újabb három nap múlva a bírónak a hütös bírakkal együtt ismét ellenőriznie kellett a határkertet. Ez alkalommal azonban a réses embert vagy a kertrontót kétszeresen megbírságotla.

Gyergyószentmiklós 1581-es évi falutörvénye a kapubírságot 50 dénárban állapította meg. A vetéskapuk rendeltetése az volt, hogy megakadályozzák a lopásokat, illetve az állatoknak a vetés alatt lévő területekre való kijutását. A vetéskapukat éjszakára bezárták és csak reggel nyitották ki. A kapus embernek azonban igen nagy volt a felelőssége. Az 1581-es évi gyergyószentmiklósi falutörvényben ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: *„Ha valami barom mégyen bé rajta, s arról valami kár lészen, a kapus ember megfizesse a kárt a hajtó pénzzel együtt.”*²⁶

A kapuk fenntartásának és a kapus ember fizetésének több módja volt ismeretes. A gyergyószentmiklósi örmény templom melletti vetéskapunál például, még a kapu lebontása után is, kévehordáskor minden szekérről ledobtak a kapus embernek egy kévét. Ez a szokás a kapu lebontása után is tovább élt az 1940-es évekig, amikor is az örmény templom harangozójának dobták le a kévét.

A vetéskapuk előtti térség volt a hazajáró csordák gyülekezőhelye is. A szántóföldi művelésen kívüli kapuk fenntartása is elterjedt volt Gyergyószentmiklóson. Ilyen volt többek között az ún. várkapu.

A gyergyószentmiklósi falutörvény igen nagy figyelmet fordított a tilalmas védelmére. A büntetéseket állatfajtánként állapították meg. A harmadik cikkely főleg a juhoknak a tilalmasba való hajtásával foglalkozott. Főleg az éjszakai behajtást büntették. Ha kártevő éjjel hajtotta be a tilalmasba a juhait, 1 forint bírságot fizetett, ha pedig nappal, akkor a büntetés értéke 50 dénárban volt megállapítva. Az említett artikulusban a hajtó pénzértékét is meghatározták: minden tíz juh után egy pénz.²⁷ Az említett cikkely a behajtás módjáról is megemlékezett: *„Valamely marhát bé hajtának pedig a bírák házokhoz hajtsák, a bíró pedig kezességen ki tartozik adni, de úgy hogy mind kárról, s hajtó pénzről igazságot fogadjon a kezes.”*²⁸ Az állat

26 Uo.

27 Uo.

28 Uo.

behajtásának szabályozása, a bíró feladatkörének meghatározása, a kártevő felelősségre vonása olyan jogi és erkölcsi normákat alkottak, melyek a 16. századi gyergyószentmiklósi székelyközösségkapcsolatait szabályozták.

A falutörvény negyedik cikkelye ugyancsak a tilalmasra vonatkozott, a szarvasmarha és a disznó által okozható kártételt határozta meg. E szerint, ha a tilalmasban barmot találtak volna és az „pásztoros léssen”, a kárt a barmos embernek kellett megfizetnie a hajtópénzzel együtt. A faluközösség törvényhozói a büntetés értékét is meghatározták: minden barom után egy pénz, két apró barom után egy pénz. Sőt, még az erőszakoskodók ellen is döntést hoztak: három girában állapították meg annak az erőszakoskodónak a büntetését, aki „*a hajtó embertől a marhát elveszi...*”

A tiltás szabályozása a disznópásztorokra is kiterjedt. A tilalmasban a kártevő disznónak az értékét a következőképpen állapították meg: két öreg disznó után egy pénz, négy apró után pedig egy pénz.

A falutörvény a lónak a tilalmasban tartását is szabályozta. A lovat mind a régi törvény szerint (valamikor a székely szabadság idején), mind a mostani szerint is (1581) nyűgben, kötélben, jó módban kellett tartani. Ha valami módon a ló elszabadult, és tulajdonosa megesküdt arra, hogy jó módon tartotta, tehát eleget tett a feltételeknek, a kárt meg kellett fizetnie, de a bírságot elengedték neki. Ha ellenben nem vállalta az esküt arról, hogy a lovat nyűgben és kötélben jó móddal tartotta, akkor a kár megfizetése mellett a lovas embert tizenkét dénár bírságra kötelezték. A falutörvény megszövegezői azonban minden lehetőséget megadtak a kártevőnek a védekezésre. Így a lovas ember akkor is mentesült a bírság kifizetésétől, ha esküt tett arra, hogy más ember lova miatt szabadult meg a lova. Ha pedig igazságát tényekkel is be tudta bizonyítani, akkor minden fizetésbeli kötelezettségtől megszabadult: a kár és a bírság kifizetésének kötelezettsége arra a lótulajdonosra szállt, aki a kár okozója volt.

Az elszegődött szolgák legtöbbször nem a falu lakói voltak, s arra hivatkoztak, hogy őket nem vonhatják felelősségre a kártételekért a falutörvény alapján, mivel ők csupán földesuruknak vannak alárendelve. Ennek a kibúvónak a megakadályozására a gyergyószentmiklósiak végzésük 8. cikkelyében arról döntöttek, hogy „*az elszegődött szolga urával együtt köteles megjelenni a hűtős bírák előtt*”, ami azt jelentette,

hogy vállalniuk kell a felelősséget az általuk okozott kárért. Mint írják, az elszegődött szolga, *„ha valakinek kárt tett, senki pedig ennek a megítélt törvényivel a földesura eleiben ne mehessen a falu végezése szerint tilalmas vetés dolgából.”*²⁹

A gyergyószentmiklósi falutörvény szerint a település lakóinak tiltva volt a csóvás parlagon való pásztoroltatás Szent János napig. A határozat szerint: *„ha valaki lovát vagy egyébféle barmot a csóvás parlagon pásztoroltattya vagy ráköti Szent János napig, három girán maradjon.”*³⁰ Szent János nap után a bírák döntötték el, felszabadíthatják-e a területet, vagy sem. Ha úgy látták, hogy kaszálófű lesz rajta, akkor a tiltást a következő időszakban is fenntartották. Ha nem, akkor a falutörvény szövege szerint *„az ő szabadításoknak utána minden ember birhattya, mert a tilalmas vetés nemcsak egy ember kertével oltalmaztatik meg.”*³¹

A kaszáló igen nagy értéket jelentett a közösség és az egyén számára is. Ezért a szénafüben vagy az irtovány szénafüben való állattartást igen szigorúan büntették. A gyergyószentmiklósi falutörvény 10. cikkelyében a kaszáló védelmével kapcsolatban a következőképpen fogalmaztak: *„Valaki szénafüben, vagy irtovány szénafüben lovát vagy egyéb barmát tartya és megbizonyittatik, vagy valamelyik félnek törvény mégyen felölle, mivel akarattal való kártétel, 3 gira a bírsága, ezekben pedig mind a hütös bírák előtt törvény légyen és törvény szerint büntetessék minden ember.”*³² A falutörvény 11. cikkelye szinte megerősíti az előbbi artikulust, és akkor is 3 forint girára bünteti a kártevőt, ha akaratán kívül történt a kártétel. Mint írták: *„Minden tilalmadban való kártétel, ki nem történettel lészen, megbizonyittatik, hogy nem akarat szerint való kártétel, annak bírsága 3 gira.”*³³ Ugyanazt a jogi normát alkalmazták a csóvás szénafű vagy parlag esetében is. Határozatukkal kapcsolatban a 12. cikkelyben a következőket olvashatjuk: *„Minden tilalmasbéli csóvás szénafű vagy parlag, ha lészen, de senki birodalmával rá nem mehet, mert ha rá mégyen csak magától, 3 girán marad az az ember.”*³⁴

29 Uo.

30 Uo.

31 Uo. és Pál-Antal Sándor 2002, 356.

32 Uo.

33 Uo.

34 Uo.

A gyergyószentmiklósi falutörvényben nagyon szigorúan büntették a hütös bírákat, ha azok nem teljesítették a határ védelmével kapcsolatos feladataikat. A falutörvény 15. cikkelyében kötelezettségeikkel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: *„Mindenekre a jó módon a XII hütös bírák jó gondot nem viselnek, a mi az tiszteket nézi, és valaki a királyi bírónak panaszt tészon és megbizonyíttatik, hogy a bírának vigyázatlan-ságok miatt lött a kár, a bírakra száll a 12 forint, és a falu tisztán marad minden büntetéstől.”*³⁵ Hasonló érjével léptek fel azonban az alaptalan vádaskodókkal szemben is. *„Valaki pedig méltatlan panaszol a tisztnek híre nélkül, 12 forinton maradjon azon ember érette.”*³⁶

A gyergyószentmiklósi falutörvény kimondta, hogy a tizenkét hütös bírának jogában állt ellenőrizni a közösség határrendtartását, de maga a community is köteles volt e tisztség betöltésére megfelelő embert választani. Ilyen irányú elvárásaikkal kapcsolatban a 17. cikkelyben a következőképpen fogalmaztak: *„Minden esztendőben a XII hütös bírák a falu megfeleltessék, a falu is pedig ahhoz embert válaszszon, és valamit a falu megfelel, írva legyen és úgy büntessenek mindeneket. Valami barmokat pedig ki felelnek tilalomszegésre, annak bírsága denárii 12.”*³⁷ A gyergyószentmiklósi falutörvény lehetővé tette a hütös bírák hatáskörének az érvényesülését még abban az esetben is, ha a kártevő megtagadná a kár értékének a kifizetését. Mint írják, ha: *„Valakinek a falu közül házához küldnek bírságért, a falu adta emberrel együtt, egy vagy kettő a bírák közül legyen, kérje törvénynek annyit érő marháját, amennyit a bírság tészon, ha törvénynek nem adja, a bírák eleiben híuják azt az embert, engedetlenségen marad, a falu végzése szerint mind lófó, darabont, szabad székely és jobbágy 3 girán marad érette.”*³⁸ A szarvasmarháknak erőszakkal való elhajtását azonban nem minden esetben támogatták a falutörvény szövegében. A 20. cikkely ugyan a bírság behajtásának a módozatait sorolta fel, de lehetőséget biztosított a kártevő védekezésére is, annak ellenére, hogy a faluközösség döntéseinek a végrehajtása a community minden tagja számára kötelező volt. A pontos szöveg a következő: *„Valamely ember bírságba esik, avagy káros kerti vagyon, kiről mind a teljes falu végezett, mindezekben a bírák igazítani*

35 Uo. és Pál-Antal Sándor 2002, 357.

36 Uo.

37 Uo.

38 Uo.

mernek az ő tisztek szerint: ha az ember házánál honn nem lenne, azért a bírák a bírságot ugyan megvehessék, törvény szerint amivel tartozik, háza népétől törvénynek kérhessék a házát, és zállagot vehessenek: de hatalommal marhát ne végyenek: ha törvénynek nem adja marháját azon ember 3 girán maradjon, a mint fennebb megírtattott: ha pedig az igaztételről a bírákat eltúltya és a tilalomnak okát nem adhattya, azok nélkül való tilalmon is megmaradjon, egy tilalom ellen 3 girán, 3 tilalom ellen 9 girán.³⁹

A 16. század vége felé a mezőgazdaság fejlődése lehetővé tette, hogy a foglalkók az általuk irtott területeket jobban hasznosítsák. A faluközösség számára igen nagy nehézséget jelentett e területek visszaszerzése, ezért – mind régebbi törvényeikben, mind pedig 1581-ben – úgy döntöttek, hogy csak a közösség engedélyével lehet székely örökséget foglalni. A falutörvény 19. cikkelyében ilyen irányú tiltásukat a következőképpen fogalmazták meg: *„Mivelhogy a falunak végezése volt még a régi székely szabadság idejében is, hogy senki a falu határában, mezőn, falun is, faluhíre nélkül örökséget ne foglallyon magának, hanem falutól közönségesen kérjen, ha a falunak adhatója lészen, meglássák azon helyet, de a falu engedelmeből örökítse: de ha csak maga gondolatjából mégyen rá, a falunak veszszen minden munkája, az örökség is, ennek pedig mindenkor három törvénnel való tilalma volt: ebben pedig a tellyes falu előtt lött törvény, mind a hütös bírakkal edgyütt a 3 törvény ellen 3 tilalom, az az 9 girán marad az az ember, hogy a falu végzésének engedetlen volt.”*⁴⁰

GYERGYÓSZENTMIKLÓS GAZDASÁGA FERENCZI GYÖRGY REGESTRUMA ALAPJÁN

Gyergyószentmiklós gazdasági életére vonatkozóan egyik legfontosabb történeti forrásunk Ferenczi György regestruma. A gyergyószentmiklói vikárius adatszerű feljegyzéseivel valósággal beavatja korunk historikusát az 1629 és 1660 közötti időszak történéseibe.⁴¹ Mivel a korabeli Békény-parti településen a katolikus egyház volt a vidék egyik legfontosabb gazdasági hatalma, a „regestrumban” számtalan feljegyzés bizonyítja a földművelés és az állattartás fontosságát. Termesztett növényeik: a búza, a rozs és a zab nem csak az önellátást

39 Uo.

40 Uo.

41 Ferenczi: i. m. 150–151.

szolgálták, egy részüket a piacon értékesítették.⁴² Az istállók állattartás jelentősen hozzájárult az állatállomány növekedéséhez,⁴³ illetve az állattenyésztéssel kapcsolatos foglalkozások – mészároskodás, szűcs-mesterség – fellendüléséhez.

Az erdőkitermelés és a fafeldolgozás ugyancsak kiegészítették a lakosság jövedelmét. Sőt Ferenczi regestrumájában arról olvashatunk, hogy minden tízesből fejszével tartoztak.⁴⁴

Ferenczi György feljegyzéseiben ácsokról, kovácsokról, asztalosokról, kőfaragókról és más mesterségekről is olvashatunk.

Gyergyószentmiklós azonban főleg kereskedelmi fontosságáról volt híres, hiszen a település a Moldvát Erdéllyel összekötő kereskedelmi útvonalak csomópontján helyezkedett el. Helyi és – 1607-től kezdődően – országos vásárai igen látogatottak voltak. Ferenczi György feljegyzései szerint a korabeli gyergyószentmiklósiak állandó kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn Brassóval, Torockóval, Beszterccével, Gyulafehérvárral, Marosvásárhellyel, Szászréggel, Koronddal, Bákóval és más településekkel.

A moldvai örményeknek Gyergyószentmiklóson való letelepedése jelentős módon befolyásolta a helység kézműves-kereskedelmi életét, hiszen az ideköltözők hozzájárultak a céhek és a kereskedelmi társaságok fejlődéséhez.⁴⁵

GYERGYÓSZENTMIKLÓS TÖRTÉNETE A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN ÉS A 17. SZÁZAD ELEJÉN

1567-ben Gyergyószentmiklóson 78 jobbágy család élt,⁴⁶ ami a településnek a fejedelemsel szembeni alárendeltségére utal. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, ha ők is részesei voltak az 1571. szeptemberi–októberi lázadásnak.⁴⁷ Bár csak a gyergyóújfalviak emlékeztek meg az 1575-ös évi felkelésben való részvételről, az a tény, hogy 1576-tól Gyergyó nagy része – köztük Gyergyószentmiklós is – a Lázárok birtokává vált, jelzi a Gyergyói-medence közszekelyeinek jelen-

42 Ferenczi: i. m. 121.

43 Ferenczi: i. m. 120.

44 Ferenczi: i. m. 120–151.

45 Garda: i. m. 2007, 85–93. és 255–435.

46 SZ OKL. II. k. 221.

47 Demény Lajos: *Székelly felkelések a XVI. század második felében*. Bukarest, 1976, Politikai Könyvkiadó. 71–72.; Szádeczky: i. m. 1927, 126.

létét Bekes Gáspár hadseregében. 1576-ban Gyergyószentmiklóson 10 lófőt és 84 jobbágyot írtak össze.⁴⁸ Lázár II. István életének végén, főleg pedig Lázár II. András idején a Békény-patak menti település jelentős része a Lázár család hatalma alá került. Az 1627. június 11-i tanúvallatásokból megtudjuk, hogy Gyergyószentmiklóson a 16. század utolsó évtizedeiben Lázár II. András birtoka a Keresztfától a Szarkavészig tartott. Almásszege, Szobavészi is az ő birtoka volt. Csúrral és két malommal is rendelkezett Gyergyószentmiklóson.⁴⁹

Hasonló jellegű tanúvallomásokkal találkozunk 1647-ben és 1649-ben is. Ez alkalommal 55 tanút hallgattak ki.⁵⁰ 1583-ban Báthory Zsigmond fejedelem 3500 tallérért Gyergyószentmiklóst Lázár Andrásnak adta zálogba.⁵¹

A Békény-patak menti település lakói és területe nagy része Lázár II. András uralma alá került, a gyergyószentmiklósi jobbágyok is – akiknek szabadságjogait az 1595-ös évi törökellenes háborúk idején Báthory Zsigmond fejedelem rövid időre visszaadta. Ennek visszavonása után, 1596-ban újabb felkelés tört ki a régi szabadság visszaszerzésének érdekében. A gyergyói lázadóknak meg kellett ütközniük az Apafi Miklós által vezetett fejedelmi haddal. Az ütközetre Újfaluban került sor.⁵² A sellemberki ütközet hozzájárult Erdély 16. század végi nagy romlásához és a Báthoryak térszerzéséhez. Ezekben a harcokban valószínűleg a gyergyószentmiklósiak is részt vettek. Forrásaink gyergyóiakról emlékeznek meg, de a résztvevőket nem említik településenként.

Erdély új ura, Mihály vajda kiváltságlevelében visszaadta a székelyek – köztük a gyergyóiak – ősi szabadságjogait.⁵³ Ettől az időponttól a székely rendi társadalom katonai elemei megerősödtek, és visszaszorult a feudalizálódás. A 17. század első felében uralkodó fejedelmek már jobban felismerték a székelyek katonai ereje fenntartásának a jelentőségét. 1601-ben a visszatért fejedelem, Báthory Zsigmond egy

48 Pál-Antal Sándor: i. m. 2003, 173.

49 Sándor Imre: *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára*. Kolozsvár, 1914, 63–65.

50 KAL, 45. dosszié, 13–16.

51 Lázár Miklós: *A gróf Lázár család*. Kolozsvár, 1858, 128–129.

52 Lázár: i. m., 129. és Szádeczky: i. m. 1927, 135.

53 Demény Lajos: Mihály vajda szabadságlevelei és az erdélyi fejedelmek székely politikája. In *Székely felkelés 1595–1596*. Bukarest, 1979, Kriterion Könyvkiadó. 132–133.

újabb kiváltságlevéllel biztosította a székely szabadságot. A következőkben Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György a közsabadság megerősítésével, vásárjogok adományozásával, vagy pedig a jobbágysorból való kiemeléssel javítottak a szabad székelyek társadalmi és anyagi helyzetén. Mindez kapcsolatban volt a székelyek megnövekedett katonai szerepével az erdélyi hadszervezetben. Így 1607. július 13-án a Görgény várában Rákóczi Zsigmond fejedelem lófőiséget adományozott katonai érdemeiért Székely Miklósnak.⁵⁴ Kiváltságot kapott az említett esztendőben a gyergyószentmiklósi székelység egésze is. Ekkor ugyanis Rákóczi Zsigmond fejedelem vásárjogot adott a településnek:⁵⁵

„Mű, Rákóczi Zsigmond Isten kegyelméből Erdélynek fejedelme – olvashatjuk a korabeli kiváltságlevélben – tudatjuk ez levelünk nevében mind azokkal akiket illet: hogy mű válaszolunk hozzánk tett kérésekre, mind pedig az ország, úgy Gyergyó székely székben Szentmiklós helység lakosai számára, azon helységek Lucza szűz és Mártyr ünnepén azon szabadságokkal, kiváltságokkal, melyekkel más szabad királyi városok, mezővárosok, falvak és helységek sokadalma tartattnak engedni – meghatároztuk, sőt engedünk és ajándékozunk ezen levél erőssége által...”

Bár a fejedelem adománya a gyergyói közsékelyek gazdasági helyzetének a megszilárdítását célozta, politikai jelentősége is kiemelkedő volt, mivel ez Gyergyószentmiklós önállóságát is biztosította a Lázár család hatalmi törekvéseivel szemben.

Rákóczi Zsigmond utóda, Báthory Gábor 1608-ban nemességet adományozott Belényessi Istvánnak, 1609. január 4-én pedig Gyulafehérváron megerősítette Lukácsi András és János nemességét.⁵⁶

TÁRSADALOM ÉS NÉPESSÉG AZ ADÓÖSSZEÍRÁSOK ÉS A KATONAI LUSTRÁK TÜKRÉBEN

A számszerű adatok Gyergyószentmiklóson is jelentős társadalomszerkezeti változásokat jeleznek a 16. század második felének társadalomképével szemben. A Básta-féle összeírás ismerete már árnyaltabb társadalomkép kialakítására nyújt lehetőséget. Ezen lustra szerint

54 Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei. In *Erdélyi Múzeum*, 1900, 610.

55 CsÁL F. 1 Gyergyószentmiklós város levéltára.

56 Vass: i. m. 551.

1602. augusztus 7-én 17 lófó, 9 darabont, 30 szabados és egy jobbágy családot jegyeztek fel a helységben.⁵⁷

Az 1614-es évi Bethlen-lustra adatai révén már realisabban érzékelhetjük Gyergyószentmiklós társadalmi szerkezetét, mely szerint a csoportonkénti megoszlás a következő képet mutatja:⁵⁸

Lófó családok száma	22	az össznéesség	10,53%-a
Puskásyalog családok száma	23	az össznéesség	11,00%-a
Szabados családok száma	59	az össznéesség	27,75%-a
Jobbágycsaládok száma	15	az össznéesség	7,18%-a
Zsellércsaládok száma	84	az össznéesség	40,19%-a
Külső szolgálak száma	3	az össznéesség	1,44%-a
Solymár családok száma	4	az össznéesség	1,91%-a
Összcsaládok száma	210	család	100,00%

Két év múlva, 1616-ban újra összeírták Gyergyó lakosságát, melyet „Gyergyó szék lustráj”-nak neveznek. Ekkor Gyergyószentmiklós társadalmi összetétele a következő képet mutatta:⁵⁹

Lófók száma	30 család	az összlakosság	13,27%-a
Gyalogkatonák száma	15 család	az összlakosság	6,64%-a
Szabadosok száma	70 család	az összlakosság	30,97%-a
Jobbágyok száma	21 család	az összlakosság	9,29%-a
Zsellérek száma	65 család	az összlakosság	28,76%-a
Idegenek száma	11 család	az összlakosság	4,87%-a
Eltartottak száma	2 család	az összlakosság	0,89%-a
Más kategória	12 család	az összlakosság	5,31%-a
Összesen	226 család	az összlakosság	100%-a

⁵⁷ SZ. OKL. ÚJ IV. k. 89–90.

⁵⁸ KÁL, Székely Láda 56., VII. 1. sz.

⁵⁹ SZ. OKL. ÚJ IV. k. 563–565.

*GYERGYÓSZENTMIKLÓS
A RÁKÓCZI FEJEDELMEK KORÁBAN*

A Rákócziak uralkodása tovább erősítette a szabad székely katonalelem súlyát Gyergyószentmiklós társadalmában. Így például I. Rákóczi György fejedelem 1632-ben, majd 1646-ban számtalan jobbágyot emel a puskás gyalogosok sorába és számos gyalog katonát a lófők rendjébe. A fejedelem 1643-ban beavatkozott a harmincéves háborúba. A hadműveletekre való részvételre Gyergyószentmiklóson a következő hadköteles személyeket írták össze:

Négy nemes családot jegyeztek fel. Az összeírás hitelességét megkérdőjelezi, hogy az 1615-ben nemességet kapott Blénessi család két tagja nem a nemesek, hanem az ősi lófők közé volt összeírva. Both Ferenc, Gyergyó szék alkirálybírója – akinek a nemességéről más forrásokból értesülünk –, szintén nem szerepelt a hadköteles nemesek között. Míg Gyergyó alkirálybírója 1614-ben Ferenc Deákot a hadkötelesek között írta össze, addig 1643-ban Both Ferenc vice judex regius nem szerepelt az I. Rákóczi György utasítására készült lustrában.

Összesítve 4 nemest, 59 régi lófőt, 33 új lófőt, 22 lófőséggel nem rendelkező lovast, 99 puskás gyalogot és 5 új gyalogot írtak össze. Tizenhat órálló kivételével, a katonacsoport 203 gyergyószentmiklósi tagja valószínűleg részt vett I. Rákóczi György magyarországi hadjárataiban. A harcképes katonacsoport tagjainak összeírása után az összeírók számbavették az utóbbi időben meghalt lófő és gyalogkatona családfőket: 20 halott lófő családfőt és 26 halott gyalogkatona családfőt jegyeztek fel.

Az 1643-as évi összeírás a harcképteleneket is tartalmazta. Az összeírás egy része távlatban jelezte a nemesek, lófők és gyalogkatonák árváit, akikre mint hadkötelesekre hosszú távon számíhattak. Két nemes család, hat lófő család és hét gyalog család árváit is összeírták. A következőkben az összeírók a hadi szolgálatra alkalmatlan lófő és gyalogkatona családfőket írták össze: 7 lófő és 15 gyalogkatona családfőt. Egy esetben megjelölték a vakságot, a többi hat hadszolgálatlótól felmentett lófő esetében nem jelölték meg a mentesítés okát.

A 15 hadszolgálatlótól felmentett gyalogkatona családfő névsora így mutatott: mint láthattuk, három esetben jelölték meg a hadszolgálatlótól való felmentés okát az összeírók. 1643-ban összeírták a külön kenyéren

élok csoportját is. Ezek örökségükkel kiváltak szüleik vagy testvéreik székely örökségéből. A külön kenyéren élők közül 6 lófő és 13 gyalogcsaládot írtak össze a konskriptorok. Mivel nagyrészüik kiskorú volt, őket nem írták a hadszolgálat tartozók közé. Valószínűleg abban a korban is létezett elvándorlás, mások pedig a hadszolgálat kötelezettsége elől hagyták el Gyergyószentmiklóst. Az összeírók bujdosóknak jegyezték őket. 1643-ban 3 lófő és 6 gyalogcsaládot nyilvánítottak katonaszökevénynek.⁶⁰

Az 1643-as évi összeírásban szereplő személyekre vonatkozó különböző társadalmi kategóriák megoszlását az alábbiakban mutatjuk be:

Nemesek	11 család	az összlakosság	2,35%-a
Régi lófőkatonák	108 család	az összlakosság	23,02%-a
Új lófőkatonák	56 család	az összlakosság	12,15%-a
Régi gyalogkatonák	225 család	az összlakosság	47,13%-a
Új gyalogkatonák	12 család	az összlakosság	2,55%-a
Lófőséggel nem rendelkező lovas katonák	47 család	az összlakosság	10,02%-a
Osztatlan családok száma	10 család	az összlakosság	2,13%-a
Idegenek, vándorok száma	3 család	az összlakosság	0,65%-a

Az összeírásban sehol sem akadtunk a jobbágyok és a zsellérek névsorára. Ezt az összeírás jellegének tulajdoníthatjuk. Az összeírásban jelentős a recentes pedites és a recentes primipili elnevezések, valamint a katonacsaládok valóságos megtöbbszöröződése. Így például 1616-tól a gyalogkatonák családok száma 41-ről 237-re, a lófőké 48-ról 166-ra emelkedett, sőt még egy olyan réteg is megjelent, amely bár nem rendelkezett lófőséggel, mégis lóval szolgálta a fejedelmet. Érdekes az is, hogy 1643-ban nem találkozunk szabados családdal. Ehelyett azonban a társadalmi ranglétra másik oldalán megjelennek a (valószínűleg egyházhelyes) nemesek. Láthatjuk tehát, hogy Bethlen Gábor és I., valamint II. Rákóczi György uralkodása idején gyökeresen megváltozott Gyergyószentmiklós társadalma. A társadalomszerkezeti változás kapcsolatba hozható azzal a ténnyel, hogy a település férfilakosságának döntő többsége aktív résztvevője volt a fejedelmek által vezetett

háborúknak. Ez a kapcsolat főleg I. Rákóczi György uralkodása idején mutatkozott meg.

Az 1633-as évben Gyergyószentmiklóson is érezte hatását az egész Erdélyt sújtó pestisjárvány. Ferenczi György feljegyzése szerint Gyergyószentmiklóson a járványnak 800 áldozatát temették el az említett esztendőben.

Az 1646-os évi pestisjárványról szintén Ferenczi György regestrumából értesülünk, melynek katasztrofális hatásai voltak a Gyergyó-medencében és ennek központjában, Gyergyószentmiklóson.

Az 1654-ben, Gyergyószentmiklóson összeírt 94 család társadalmi megoszlása a következőképpen alakult:

Nemesek (lófők)	73 család	az összcsaládok	77,66%-a
Puskás gyalogok	19 család	az összcsaládok	20,21%-a
Órállók	2 család	az összcsaládok	2,13%-a

II. Rákóczi György uralkodásának az 1650–1655 közötti időszakában igen sok gyergyószentmiklósi gyalogkatonát vagy szabadost lófősítettek. Közülük megemlítjük György Istvánt, akit 1650. március 30-án lófősítettek Gyulafehérváron⁶¹ Márton Mihálynak ugyancsak lófőséget adományozott II. Rákóczi György Gyulafehérváron 1652-ben.⁶² Szabó János 1653. március 12-én kapott lófőséget Gyulafehérváron az uralkodótól.⁶³ Rhéti Istvánt 1654. február 9-én lófősítette a fejedelem Gyulafehérváron.⁶⁴

Az erdélyi seregnek 1655. június 27-i ploiești-i győzelme után II. Rákóczi György a következő gyergyószentmiklósi székelyeket lófősítette: Anghi András, Anghi Ferenc, Balázs Mihály, Csáki János, Csergő András, Demeter András, Ferencz Mihály, Füle Pál, Gergely György, Imreh András, Imreh Péter, Kitsin János, Köllő Ferenc, Kupás Lőrinc, Lázár Mihály, Lőrincz Mihály, Madarász János, Mihály János, Polgár Mihály, Réti Mihály és Pál, Selye Balázs, Sója Mihály, Szász Máté, Szász Pál és Székely István. Ploiești-en tehát 26 gyergyószentmiklósi székelyt lófősített II. Rákóczi György erdélyi fejedelem.⁶⁵

61 Vass: i. m. 430.

62 Vass: i. m. 596.

63 Vass: i. m. 608.

64 Vass: i. m. 605.

65 Vass: i. m. 57–605.

1658-ban újra összeírták a gyergyószentmiklósiakat. A november 16-i összeírás alapján Gyergyószentmiklós társadalma a következőképpen mutatott:

Nemesek	91 család	az összcsaládok	54,82%-a
Lovas puskások	28 család	az összcsaládok	16,87%-a
Darabontok	21 család	az összcsaládok	12,65%-a
Jobbágyok	26 család	az összcsaládok	15,66%-a
Összesen	166 család		100%

A gyergyószentmiklósiak a II. Rákóczi György számára igen válságos időszakban is hűek maradtak a fejedelemhez. II. Rákóczi György halála után a gyergyóiak a csíkiakkal együtt Kemény János pártján harcoltak. A Tolvajos-tetői ütközet után, 1661-ben a Petki István és Lázár István által vezetett csíki és részben gyergyói seregek döntő vereséget szenvedtek az Ali temesvári pasa által vezetett török–tatár seregektől. Ezek győzelmük után végigpusztították Csík nagy részét.⁶⁶ A korabeli források Gyergyószentmiklós feldúlását is lejegyezték.⁶⁷

Gyergyó az 1657–1661-es évek harcainak embervesztéseit nehezen tudta kiheverni. Viszont a következő évtizedeket, Apafi Mihály uralkodásának idejét, a békés fejlődés korszakának tekinthetjük. Ennek a nyugodt uralkodásnak a létrejöttéhez a gyergyószentmiklósi ütközet is hozzájárult. Ekkor Lázár Istvánnak, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek főkirálybírójának sikerült legyőznie a Habsburg seregeket. Erről a csatáról Bethlen János Erdély kancellárja a következőképpen emlékezett meg:

„...1663-ik évben September 8-kán délutáni 3 óra körül a tiszta egen egy kis felhőske tettett fel, abból sok német doboknak verése hallatott, s ez végződvén azt 3 ágyuknak lövései követték, ezután két nagy seregeknek ütközete, kisebb-nagyobb ágyuknak bögései jajgató emberek lármáival és vérengző ütközetnek zúgásaival annyira bővölködve, hogy Gy. Sz. Miklós-nak s a körülötte fekvő Faluknak lakossai, a kik nem csak hallották, hanem mindezeket látták, szemlélgették, a végítéletet jelen lenni vélvén, némelyek futással rejtekeket kerestek, mások félholtan leestenek. Főképpen

66 P. Benedek Fidé: *Tatárbetörés Csíkban 1661-ben*. Kolozsvár, 1945.

67 Vámszer: i. m. 145.

legtöbb fejrénépek elsápadva a földre rogygyottak. A Fő Rende és a Tábornak nagy része Apafi Fejedelemmel együtt a Maros partján a Radnothi Kastély körül állomásoztak, nem láthattuk ugyan ezen nagy csatát, az ágyuknak lövéseit csakugyan hallottuk, de az Ő Felsége erősségei őrizetén lévő Várnagyok által valamely győzelem jeléül tétetettnek hittük. Megérkezvén annakutánna Lázár István, Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékek Fő Király-Birája, körülményeivel e dolog világosságira jött, a Brassó felé n. keletre fekvő tábor (mely az ellenfélnek nyugotról tettett) nagy zajjal töréssel űzte hadseregét ellenének, ezen modorral végeztetvén el az ütközet a legnagyobb ágyúnak (s nem is siker nélkül) hallszatott kilövése, s azon szempillantásban valami négysegű tüzes anyag bűdöskő színű – akár melly legnagyobb ágyú golyóbist nagyságával fellyül múlva – leesett mondott Gy. Sz. Miklós Mező Várossában bizonyos Sándor Mihály nevű lakos házára, melyet középszerűn (és égés nélküli) romlással illetett, onnan siettséggel a földben lement. Egy Asszony látván annak maradványait, megragadta, de kezét elégetvén azt ott hagyni kényszerítettett, míglén kihűlvén a többször említett Mező Város lakossaitól eldaraboltatván az illen darabocskát Lázár István Apafi Fejedelemnek is hozott, én is láttam s érintettem, sat.”⁶⁸

GYERGYÓSZENTMIKLÓS GAZDASÁGI ÉLETE

A 17. SZÁZADBAN

Gyergyószentmiklós székely társadalmának alakulása szoros kapcsolatban volt a település gazdasági előrehaladásával. Ebben az időszakban a földművelésnek döntő szerepe volt a helység lakóinak mindennapi életében. A 17. századból származó „Ferenci György regestruma” szerint a korabeli egyházi szolgáltatásokat búzában és zabban állapították meg, ami azt jelenti, hogy e két növény termesztése volt a legelterjedtebb. A fakitermelés és a deszkafeldolgozás is jelentős helyet foglalt el a helyi foglalkozások között, amit az is bizonyít, hogy minden tízesből „fejszével tartoztak” az egyháznak, valamint az a tény, hogy a 16. század végén a diéta a gyergyószentmiklósi deszka árát 4 forintban állapította meg. Ferenci György regestruma olyan személyekről is megemlékezett, akik „orsolyával éltek”, ami a háziipar létét is bizonyítja.

Az állattenyésztésben is jelentős változások történtek. Így például a csűrös istállókról szóló gyakori említés a rideg állattenyésztésről az

istálló állattartásra való áttérést jelképezi. Az állattartás kapcsolatban volt a mézszároskodással, melyről már ebben az időszakban is számtalan adatunk van.

A 17. század elején Gyergyószentmiklós Székelyföld egyik legnagyobb településének tűnt, hiszen 1614-ban már 209 család lakott a településünkön. Ezzel szemben Sepsiszentgyörgy 128, Kézdivásárhely 155, Kovászna 207, Illyefalva városa 138, Bereck városa 63, Székelyudvarhely 174 és Keresztúr (városa és falva) 79 családból állt.

Ez a nagyszámú lakosság 29 év alatt jóval megkétszereződött. Gyergyószentmiklós katonai szolgálatot teljesítő népességét ugyanis 1643-ban már 472 család alkotta. Ennek a megnövekedett lakosságnak egyre nagyobb termőterületre volt szüksége. Ilyen körülmények között az egyéni irtások száma szinte ellenőrizhetetlenné vált a faluközösség számára, melynek igen nagy erőfeszítéseket kellett tennie az engedély nélküli foglalások megakadályozása érdekében. Ilyen esettel találkozunk 1693-ban is, amikor a korabeli falujegyzőkönyv szerint „...*némely falubeli emberek által hágván azok meghatározását (faluhatár) és sok helyen foglalást akarván tenni, kit is az egész falu nem akarván parciálni, azért az megirt becsületes falusi bíró, több eskütteivel közönséges falu gyűlést hirdetvén, azon falubeli minden rendeknek egyező értelmiből és akaratjukból conducáltak, hogy egész falustól kimenvén, mindenütt az falunak közönséges határait kijárván, hogy kik tettek a falu közönséges határáiban foglalást, revideálják...*”⁶⁹ Ez alkalommal a falugyűlés jelentős területeket foglalt vissza a Kürücz-patak középső részén túli Nyír nevű dűlőből, a Kürücz-patakon túli Cseke Bükke nevű területből, valamint a Fehér-patak menti szántóföldekből. Az a tény, hogy a faluközösség még a 17. század végén is visszavonta az egyéni irtás révén szerzett területek egy részét, az a szántó- és rétterületek fölötti földközösség, valamint a székely örökség további együttélését bizonyítja. A mi esetünkben is érvényes Imreh Istvánnak a megállapítása, hogy „a tulajdonviszonyok síkján nincs tehát még véglegesnek mondható, egyöntetűnek minősíthető állapot.”⁷⁰

69 CsÁL F. 1. Gyergyószentmiklós város levéltára, 3. sz.

70 Imreh István: *A rendtartó székely falu*. Bukarest, 1973. 20.

*GYERGYÓSZENTMIKLÓSIK A HABSBERG-OSZMÁN
HÁBORÚK IDEJÉN*

A 17. század kilencedik évtizede igen megterhelő volt a gyergyószentmiklósi székely családok számára. Ők ugyanis a székely sereg részeként 1681–1683 között kénytelenek voltak részt venni a Habsburg–török háborúban. Az 1683-as évi katonapolitikai események ismertek. A Bécs körüli hadműveletek Szobieczi János lengyel király felmentő seregeinek köszönhetően a Habsburgok vezette keresztes seregek győzelmével végződtek.

A gyergyószentmiklósiak ebben a hároméves háborúban Both Mihály uram lovasszázadában, Gábor Ferencz uram lovasszázadában és Illyés György uram gyalogszázadában harcoltak. A Both Mihály századában részt vevő gyergyószentmiklósiak közül 34-en küzdötték végig a háborút, akik közül hárman vesztették életüket. Tizennyolcan két vagy három alkalommal nyertek felmentést, míg egy katona megszökött a táborból. A Gábor Ferencz századában 16-an harcolták végig a hároméves küzdelemsorozatot, akik közül hárman váltak a háború áldozatává. Huszonegyen két-három alkalommal felmentést nyertek, míg két katona megtagadta a szolgálatot. Az Illyés György uram századában harcoló gyergyószentmiklósiak közül 29-en nyertek különböző úton-módon felmentést, ketten nem jelentek meg a mustrán. A harcokban mindhárom esztendőben csupán öten vettek részt, kik közül hárman vesztették életüket.⁷¹ Gyergyószentmiklós katonacsaládjai 1690-ben csatlakoztak a Thököly Imre fejedelem által vezetett szabadságharchoz, és részt vettek a kuruc vezér jelentősebb ütközeteiben is.

AZ 1702-ES ÉVI ÖSSZEÍRÁS

1702-ben összeírták Gyergyószentmiklós katonaképes lakosságát. A lustra alapján a következő társadalomkép látható Gyergyószentmiklóson:⁷²

71 Garda: i. m. 77–79.

72 Endes: i. m. 536–537.

Nemes családok száma	8
Lófő családok száma	34
Gyalogos családok száma	12
Szabados családok száma	23

Az állandó hadviselés, a gyergyószentmiklósiakra hátrányos katonapolitikai események kihatottak a Békény-patak menti székely társadalom alakulására. Igen sok lófő- és gyalogkatonára szívesebben választotta a jobbágy- és zsellérsorsot a megterhelő harcviselésnél.

Ezt az állapotot tükrözi az 1703-as évi adóösszeírás, ami az 1702-es évi katonai összeírásnál teljesebb képet nyújt a 18. század eleji Gyergyószentmiklós sajátos társadalomképéről:⁷³

A TÁRSADALMI CSOPORTOK ÁLLATÁLLOMÁNYA 1703-BAN

Társadalmi csoport	Ló	Őkőr	Tehén	Juh	Disznó	Méhkasok száma
Egytelkes nemesek	6	19	18	6	25	
Lófő és gyalogkatonák	161	325	349	2202	470	52
Telek nélküli zsellérek	28	52	71	247	51	2
Külbirtokosok	29	23	51	260	12	
Összesen	224	419	489	2715	558	54

Az 1703-as évi összeírásban Szentmiklós mezővárosában az adófizetés alóli mentesülésekről így fogalmaztak: *„Ebben a mezővárosban a bíró és a négy főesküdt a szék ősi szokása szerint semmiféle adót nem fizetnek. Van [itt] emellett még öt széki levélhordozó írődeák és két adószedő, akik semmilyen adót nem kötelesek fizetni. Találtak [itt] ezen felül egy, az öregség terhétől szenvedő szabados birtokos, aki fiatal korában állandó egyházzsolgá volt, és akit a szék az egyháznak tett hűséges szolgálataira tekintettel felmentett minden adóteher alól. Both András úrnak van egy szükölködő és semmiféle adót nem fizető szabados szolgálója. Lázár Ferenc úrnak szintén van egy tisztartója, egy kocsisa és egy kapusa*

73 Domokos Pál Péter: Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703. In *Agrártörténeti Szemle*, 1978, 1–2. 271.

– ezek mind jobbágyok, és a szék szokásának megfelelően nem kötelesek semmiféle adót fizetni. Találtak [itt] továbbá négy szabados, három jobbágy és negyvenöt csavargó zsellér, akik mindannyian szűkölködők lévén, adót nem fizetnek, mely okból kifolyólag az összeírás idején nem vették számba őket.”⁷⁴

Az 1581-es évi falutörvény sajátos agrárcivilizációt mutatott be Gyergyószentmiklóson. 1703-ban képet nyerünk ennek az agrárcivilizációnak a továbbfejlődéséről több mint egy évszázad múlva. Ekkor az összeírók a város határának a termőképességét is érzékeltették. Leírásukban így fogalmaztak: „Ez a két részre oszló terület kétharmadrészt sík, egyharmadrészt hegyes, a sík terület dél, a dombok pedig észak fele esnek. A hegyes részeken a föld vörös és fölöttébb köves, a sík részeken pedig fekete és részint fehér, iszapos és nedves, háromszor kell megszántani, négy ökörrel, trágyázni kell. Ennek a területnek a sík részein az őszi vetés (vagyis a rozs/elegybúza [siligo] és a tavaszi egyaránt termést hoz, a hegyekben azonban csak a tavaszi vetésnek kedveznek [a feltételek].” Az összeírásból nagy kiterjedésű erdőkre és a legelőkre is következtethetünk. Mint írták: „Erdői (makktermő/tölgyerdőket leszámítva) minden szükséglet kielégítésére bőséggel vannak. A havasokon legeltetésre kiválóan alkalmas helyek vannak.”

Gyergyószentmiklós országos és heti vásáraival emelkedett ki az öt körülötte fekvő falu közül. „Ebben a mezővárosban – írták az összeírók –, évente kétszer sokadalmas vásárt és minden hetedik napon hetivásárt tartanak; ezekből a városnak évi 20 forint jövedelme származik.”

Az összeírók a gyergyószentmiklósi örményekről is megemlékeztek. „Itt tartózkodik 32 örmény pária [pariae Armenorum] – írták –; ezek közül 13 nemes urak házaiban, a többi a város lakóinak házaiban él, évente nagyjából 44 forint fizetség fejében.”

A Gyergyószentmiklóson 1637-től letelepedett örmények a székely örökség értelmében nem rendelkezhetek beltelkekkel és az ehhez kapcsolódó termőfölddel, erdővel és legelővel. Ezért kénytelenek voltak bérelni lakóházaikat vagy lakrészeiket.

A növénytermesztés, illetve a fakitermelés színvonala nagyszámú lisztelő- és fűrészmalom működtetéséhez vezetett. Az összeírók szerint:

„Találtatik itt harminckét egy kövel órló malom, helyi magánemberek tulajdonában, illetve egy magánhasználatú fűrészmalom.”⁷⁵

A Habsburg hatóságoknak fizetett adó jelentős volt. Évi értéke 2434 forintot és 5 dénárt tett ki kamatjaival együtt. A kamatot egy napi munkával fizették. Ezt az összeget a Guberniumnak a következő hitelezők fizették ki: „Both András, Mikó János, Csató István, Mihály Ferenc, Turi Mihály, Boros György, Lipai István és más nemes urak.”⁷⁶

GYERGYÓSZENTMIKLÓSIÁK

A II. RÁKÓCZI FERENC VEZETTE SZABADSÁGHARCBAN

A gyergyószentmiklósiak 1703 és 1707 között részt vettek a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban. Egy részük a Turi Mihály századában harcolt, más részük pedig Gábor István századában. Részvételükről az 1704. augusztusi lustrából értesülünk. Közülük az összeírás során egyeseket harcképtelennek (debilis) nyilvánítottak, néhányukat a magasabb rangú tisztek mentettek ki, s volt, aki a szolgaságot vállalta a hadműveletekben való részvételtől való mentességért. Többségük azonban kurucként harcolt a magyar szabadságért a labancok ellen.

Turi Mihály lovasszázadában 39 gyergyószentmiklósi volt összeírva. A mustrán részt vett 27 családfő, mentve volt: 3, absens: 1, gyalogok közé került: 1, debilis: 6, posta: 1.

Gábor István századában 36 gyergyószentmiklósi családfőt jegyeztek fel. Ebből polgár volt: 2, meghalt: 1, vagus: 1, bíró: 1, posta: 1, a mustrán részt vett: 31.⁷⁷

Nem lehetünk biztosak abban, hogy az 1704 augusztusi lustrában feljegyzett II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharcban részt vevő 58 ármalista, gyalog- és lófő katonacsaládfők részt vettek volna az összes erdélyi ütközetben. 1706-ban Pekri Lőrinc oldalán harcolhattak. Ekkor ugyanis a kuruc hadak a Habsburgok oldalán álló gyergyói

75 Uo.

76 Uo.

77 HADLEV. Rákóczi lustra 1704-ből. Czigány Istvánnak ezúton szeretném megköszönni az oklevél fotokópiájának rendelkezésemre bocsátását. Valamint Magyarai András: *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*. Kolozsvár, 1994, Kriterion Könyvkiadó, 462–464. és 474–475.; Garda: i. m. 1999, 117–118.

királybíró, Both Andrást is fogságba ejtették, akinek Kőváron kellett raboskodnia.⁷⁸

Both András később átállt a szabadságharcosok oldalára. Ennek ellenére a gyergyóiak királybírójuknak Elekes Andrást választották. Az 1707-es évben a kuruc ellenállás utolsó központját Gyergyó képezte. Az Elekes András királybíró által vezetett kuruc gyergyóiak a Gréces-tetőnél vereséget szenvedtek a L. d'Acton Habsburg-ezredes hadaitól. A labancok győzelmük után megölték Gyergyószentmiklós legnagyobb hatalmú urát, Both Andrást.⁷⁹ Ez alkalommal a labancok Both várát is lerombolták.

AZ ÖRMÉNYEK LETELEPEDÉSE GYERGYÓSZENTMIKLÓSON

Az örmények gyergyószentmiklósi letelepedését főleg az 1607-es évi vásárjognak a biztosítása segítette elő. Az évi három országos vásár és a hetivásárok mágnesként vonzották a Moldva területén lakó örménységet. Először csupán kalmárként jelentek meg a vásárokon. Később kisebb csoportokban telepedtek le Gyergyószentmiklóson. Az örmény családok első nagyobb csoportja 1637-ben left otthonra a településen.⁸⁰

Az örmény kereskedők gyergyói jelenlétére utal Csík-, Gyergyó- és Kászonszék Generális Congregatiójának 1643. évi végzése is, amely elrendeli, hogy vasárnap és ünnepnapokon: „Az egyéb árusok, kalmárok, örmények, egyszóval valakik árut visznek piacra, mise alatt áruikat ne merészeljék árulni.”⁸¹

1654-ben az örmény letelepedés második nagy hullámát tartjuk számon. Ekkor két testvér: Hörcz Azbej és öccse, Vártig által vezetett családok telepedtek le Gyergyószentmiklóson.⁸²

A csoportos letelepedés az 1669–1671-es időszakra tehető, amikor a moldvai belső harcok és a szomszédos román fejedelemség elleni török támadások következményeként számos örmény család menekült el Moldva városaiból és keresett menedéket Gyergyószentmiklóson.

78 Cserei Mihály: *Erdély históriája*. Budapest, 1983, Európa Könyvkiadó, 375.

79 Cserei: i. m. 395–396.

80 MNL-OL F. 80. *De orique erestatu hic in Gyergyó Szent Miklós distentium*.

81 Ferenczi: i. m. 22.

82 Kölönte: i. m. 12. és Garda: i. m. 1992, 18.

1672-ben a törökök elleni harcok elcsendesülésével a Kárpát-medencébe menekült családok egy része visszatért eredeti lakhelyeire, nagyobb részük azonban Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől kért és kapott letelepedési engedélyt. A fejedelem az 1658. évi tatár pusztítás és az erdélyi belső hatalmi harcok következtében a meggyérült lakosság pótlására, valamint Erdély gazdasági életének újjáépítésére törekedve, szívesen fogadta az iparos és kereskedő örmény családokat.

A századvég megváltozott körülményei között jövedelmezőbbnek tűntek a hagyományos, Moldva települései felé irányuló kereskedelmi kapcsolatok. Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék belső jelentései szerint 1697. március 1-től 1698. júliusáig az örmény kereskedők Iași-ba, Bârladba, Focșani-ba, Galați-ba és Suceavába is utaztak termékeikkel, ahol egyben kémkedtek is a Habsburgok számára. Az információszolgáltatásokért az említett időszakban a széki hatóságoktól 275 magyar forintot kaptak.⁸³

Ennek ellenére ők is áldozatai voltak a 17. század végén és a 18. század elején bekövetkező Habsburg katonai megszállásnak. 1702. december 9-én Gyergyószék tisztjei az osztrákoknak az örmények elleni kegyetlenkedéseiket is megemlítik. A panaszosok szerint: *„Gyergyó-Szent-Miklóson az Steinvil regimentből commenderozván egy lejkmány (kinek egy szeme vagyon) a piaczon egy öreg örménynek az ebei rátámadtak az lejkmány ebeire, szokások szerint egymást mardosták, ezért magát azon öreg örményt és a fiát erősen megverte, melyért praetendál flor. 40, mivel mesterember lévén, azoltától fogva nem dolgozhatott, mivel az karja soha jól nem lészen miatta.”*⁸⁴

A 18. század első éveinek zavaros politikai viszonyai, valamint az őskeresztény vallás hagyománya a katolikus egyháztól való elpártolásra, illetve Gyergyószentmiklós elhagyására készítette az örmény közösséget. Azonban a korabeli örmény bírónak, Ákoncz vagy Kövér Tódornak a határozott fellépése megállította a Moldvába való visszatérési mozgalmat.⁸⁵

Miként is alakult a gyergyószentmiklósi örmények lélekszáma a 18. században és a 19. század első felében?

83 Kölönte: i. m. 130.

84 SZ OKL VII. k. 109. és Kölönte: i. m. 138.

85 Dr. Temesváry János: *A magyar örmény nemes családok czimerlevelei*. Szamosújvár, 1896., 115–116.

1716-ban a széki biztosok Gyergyószentmiklóson 23 jobb anyagi helyzetben levő örmény családot találtak, akik közül kereskedő tíz, tímár kilenc, tarisznya- és erszénycsináló kettő, szabó egy, örménybíró egy.

A kevésbé módos réteget húsz család alkotta. A családfők kalmárok (kisebb mérvű, helyi jellegű kereskedők, csizmadiamesterek, borbélyok). De köztük volt egy harangozó és egy polgár (küldönc) is. Rajtuk kívül még öt-hat nyomorék özvegyasszonyt is összeírtak, akik sütéssel, varrással keresték kenyerüket. A szegény réteget húsz család alkotta, akik nagyrészt mesteremberek voltak. Mivel csupán a családfőket írták össze, csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani a lélekszámot.⁸⁶

Az 1716. évi negyvennyolc családdal szemben 1721-ben a családfők száma ötvenhat főre emelkedett. Az összeírók emellett tíz eltartottat is megemlítettek a Karolina összeírásban.⁸⁷ Az 1721-es évi összeírás szerint a korabeli örménység és ezek eltartottjainak az állatállománya, földterülete és termése a következőképpen alakult:

Lakosok száma	Igás ökrök	Tehenek	Borjak	Lovak	Juhok és kecskék	Szárnyasok	Méhkasok száma
56	11	65	25	192	156	3	11
10	-	7	3	11	-	1	1

Belsőség köbölben	Szántóföld nagysága köbölben	Őszi vetés köbölbe	Ennek kalangyája	Tavaszi vetés köbölben	Ennek kalangyája	Kaszáló szekér nagyságban
1,3	8	5,2 ¹ / ₂	82	15,2	157	10 ¹ / ₂

1735-ben már 77 örmény családfőt írtak össze Gyergyószentmiklóson, akik állat- és bőrkereskedéssel foglalkoztak, illetve tímár, mészáros, csizmadia, takács, szabó vagy szücsmesterségük volt. Általánosan elterjedt a kettős foglalkozás, a kézműves és kereskedelmi tevékenységek párhuzamos gyakorlása.⁸⁸ A konskriptióból kitűnik, hogy az

86 MNL-OL F. 49. Vegyes összeírások.

87 Benkő József: i. m. 261.

88 MNL-OL F. 80 *Conscriptio Armenorum in possessionibus Sz. Miklós sede Siculi Gyergyó...*

örmény kereskedők egy része az összeírás idején Moldvában tartózkodott.⁸⁹

Az 1735-ös évi összeírásban feljegyzett hetvenhét családból huszonhaton tartózkodtak Moldova területén kereskedelmi célokból az összeírás idején.

Az 1750-es esztendei nagy összeírásban a Békény menti településen 110 örmény családfőt jegyeztek fel, közülük 7 volt eltartott özvegy vagy munkaképtelen.⁹⁰

1776-ban Gyergyószentmiklóson 120 örmény családfőt és 13 özveget írtak össze.⁹¹

1808 elején már 246 örmény gazdaságot jeleztek az összeírók Gyergyószentmiklóson. Azonban az ez évi szeptemberi tűzvészkor 80 örmény gazda vagyona pusztult el, s így az adózó családfők száma 1810-ig 176-ra csökkent. Számuk tíz év múlva 215-re emelkedett, 1829-ben pedig elérte a 247-et. 1847-ben 310 örmény családot jegyeztek fel Gyergyószentmiklóson, ebből 77 családfő özvegyasszony volt.⁹² 1863-ban Orbán Balázs a gyergyószentmiklósi örmény lakosok létszámát 1200-ra becsülte.⁹³

Az 1637-től 1796-ig terjedő időszakban az örmény kompánia a gyergyószentmiklósi közép-tíz részét alkotó örmény tízesben a területi autonómia alapján szervezte meg közösségi életét. Az örmény közösség külön bíróval és esküdtekkel rendelkezett.

Az örmény főbíró hatalma azonban túlmutatott Gyergyószentmiklós határain. 1746-ig a gyergyószentmiklósi örmény bíró közigazgatási joghatósága alá tartozott Csíkszépvíz és Ebesfalva örmény közössége is.

Gyergyószentmiklós székely bírója, esküdtjei, de maga a közösség egésze is tiszteletben tartották az örmények önkormányzatiságát.

89 Uo.

90 MNL-OL F. 50-es évi nagy összeírás.

91 Benkő József: i. m. 261.

92 GYÓ, História Domus

93 Orbán: i. m. 145.

*GYERGYÓSZENTMIKLÓS SZÉKELY KÖZÖSSÉGE
1750–1763 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN*

1750-ben 329 székely családot írtak össze Gyergyószentmiklóson. A székely közösség társadalmi megoszlása a 18. század közepén így mutatott:⁹⁴

Egytelkes nemesek	13 család
Lófók, gyalogok	264 család
Jobbágyok	36 család
Zsellérek	16 család

Milyenek tekinthetjük Gyergyószentmiklós státusát a 17–18. századokban?

Egységes mezővárosi jogállás nem létezett, annak ellenére, hogy néhány alapvető kiváltságot szinte minden mezőváros megszerzett. A legfontosabb, tulajdonképpen a mezővárosi rangot biztosító kiváltság a vásártartási jog volt. A mezőváros elnevezés arra utalt, hogy a településeknek nem volt joguk városfalat építeni, így általában a nyílt mezőn álltak a falvakhoz hasonlóan, esetleg palánkkal vagy földsáncsal kerítették őket.

Gyergyószentmiklós mezővárosa – a székely szabad királyi városoktól eltérően – nem volt független a széki hatóságtól, mint ahogy az Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy esetében is történt.

1663-ban és 1703-ban forrásaink mezővárosnak nevezték Gyergyószentmiklóst. A II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc leverése után az okiratokban és oklevelekben ismét falunak hívták a Békény menti települést.

A várossá válás feltételei Gyergyószentmiklóson 1607–1763 között léteztek. Ezek a következők voltak:

- az Erdély és Moldva közötti átmenő kereskedelem egyik fontos központja volt;
- fejlett céhrendszerrel rendelkezett;
- az örmények kereskedelmi társaságokba szerveződtek;

94 MNL-OL F. 50 1750-es évi nagy összeírás.

- országos és heti vásárai keresettek voltak;
- Gyergyó alszék közigazgatási központja volt;
- Gyergyószentmiklós központjának városias jellege volt.

A SZÉKELY HATÁRŐREZREDEK FELÁLLÍTÁSA ÉS A VÁROSI JOG KÉRDÉSKÖRE

A Habsburg-birodalom számára igen nagy anyagi megerőltetést és emberi áldozatot jelentett a német örökösödési és a hétéves háború. Mária Terézia császárnő a székely határőrség megszervezésében látta a Habsburg-birodalom számára szükséges katonai erőtartalékok biztosítását. A császárnő a székely katonai hagyományok felelevenítésén kívül az erdélyi hadak főparancsnokának, Buccow Adolf Miklósnak hadseregszervezési képességében látta a székely határőrség felállításának a biztosítékát. Buccow tábornok 1762 júliusában Gyergyóba küldte báró Schröder ezredest, báró Jósika Imrét, Csernátoni Zombler századosokat és Cserei György hadnagyot. Támogatásukra Buccow tábornok mint guberniumi elnök utasította báró Bornemissza Pál csíki főkirálybíró és az alkirálybírákat.

Az összesereglett gyergyóiak előtt Schröder ezredes tartott beszédet. Szónoklatában magasztalta a székely vitézséget, s Gyergyó lakosságát a fegyver felvételére szólította fel, mert ez a királynő parancsa. A továbbiakban elmondta, hogy a jövődöbéli határőrkatónáknak 21 hónapos időtartam alatt három hónapot kell szolgálniuk zsoldért, amely tevékenység a határok őrzését foglalná magában.

A gyergyóiak válaszképpen kijelentették, hogy az alszék lakossága mindig szabad volt, és katonai szolgálatra őket csak törvényeik és kiváltságaik kötelezték. Elmondták, hogy csupán a székely szabadság tiszteletben tartásával hajlandóak katonáskodni, de csak saját tisztjeik vezetése alatt. A felháborodott tömeget Bornemissza Pál főkirálybíró csendesítette le.

1762. július 26-án az említett tisztekből álló bizottság Gyergyószentmiklóson megkezdte a sorozás előkészítését. Az altisztek a gyergyói falvak lakosságát állították mérés alá. Ez a tevékenység 8 napig tartott. Schröder ezredes távozása után, 14 nap múlva megjelentek a fegyverosztogató német tisztek, közöttük Emanuel Caratto alezredes s Römer százados. Ők a szék megkeresése nélkül házakat kezdtek

lefoglalni a maguk részére. Caratto a gyergyószentmiklósi törvényházat foglalta le, mely ellen Túri István alkirálybíró tiltakozott.

Buccow tábornok Gyergyó katonaképes lakosságát 1762. október 24-re Gyergyószentmiklóstra rendelte. A Gubernium elnöke beszédében az eskü letételére szólította fel a lakosságot. A tömeg azonban hallgatott. A néma tömegből egyszerre csak két személy lépett elő: Ambrus Ferenc és Bartalis Mátyás. Ők a királyi rendelet felmutatását, a katonai eskü szövegének a felolvasását, valamint a katonai szolgálat módjának ismertetését követelték, és kijelentették, hogy csak az adó elengedése mellett, valamint saját tisztjeik vezetése alatt hajlandóak katonáskodni.

Másnap hajnalban a gyergyóiak szónokait Buccovhoz hívták, aki azokat arannyal telt erszénnyel akarta lekenyerezni, de ők ezt visszautasították. Erre Buccow a nép követeit letartóztatta. Miután ennek híre a gyergyóiak közé jutott, a katonaköteles közösség Buccow szállását körülzönlötte.⁹⁵

1763. január 25-én Bornemissza Pál jelentést tett arról, hogy „*a nép ellene is fellázadt*”, s hogy ő január 21-én, midőn Gyergyóalfaluba hívatta a fel nem esküdteket, három katonatiszt, a plébános, néhány nemes, s néhány felesküdt előtt minden igyekezettel buzdította a jelenlévőket öfelsége akarátának teljesítésére. A nép számba sem vette, átkozta, árulónak s az összeírás okának nevezte, azt kiáltotta, köszönje meg, hogy bejutott Gyergyóba, ha Csíkba megy, eléri a bosszú.

A gyergyói lázadássorozat megfékezésére, illetve a határőrezredeknek a gyergyóiak számára elfogadhatóvá tétele céljából a Habsburg tábornok elővette a városi kiváltságlevél adományozásának a lehetőségét. Azzal kecsegtette a gyergyószentmiklósiakat, ha felveszik a fegyvert és leteszik az esküt, akkor megkaphatják a mezővárosi privilégiumlevelet. A kiváltságlevelet valószínűleg felküldte Mária Terézia császárnőhöz, de bizonyosan megmutatta a korabeli székely előljárárság tagjainak. Az okirat elején Buccow Adolf a következőképpen magyarázta a kiváltságlevél kiadásának a szükségességét:

„A Gyó Szt. Miklósi lakosok pedig meg tartván magok hiv kötelességeket eő Felségihez nem tsak a le tett hűség mellett meg maradottak, hanem ezen zenebonát szerző dolgokban soha meg nem edgyeztek. Sőt minek utána

a más falusiak innen el mentek volna, a már Szerbe vett Határ Vég Helljeket őrizeni rendeltetett katonai Státust ismérték, hanem hit szerint is magok jó akarattyokból mindeneknek példájára meg erősítették. Azért egész a Felséges Fejedelemhez mutatott hivségekért, Hazájokhoz való szeretetekért, s egyszer igirt szavoknak meg állásáért a nevezett Gyo Szt Miklósi lakosok kérésire magamot meghajtván és Nálam jelen tett kéréseknek engedni kívánván, hogy azon kéréseket eő Felségétől meg nyerhessék, magamot közben tészem. El sem mulatom a Felséges Fejedelem Aszszonyt alázatos Instantiámmal meg tanálni, hogy meg engedgye.⁹⁶

- 1-mo Hogy eő Felsége ezen Gyo Szt Miklós faluját városnak kegyelmessen tégye, és ezt minden olyan Privilegiomokkal, meljekkel a több Erdélyben lévő mezővárossok élnek élhessenek.

- 2-do Hogy Confirmálja és meg erősítse eő Felsége egész Nemes Generális Szék delibérátumát ddso mert én az alatt is azon Contractust mint a Militáris, mint pedig a Civilis Tisztek által in amentencálni akarom.

- 3-tio Nem kétlem, hogy meg Nyerem eő Fölségítől azon szabadságot is, hogy ezen új Mező Várost bé sánczoltatom és valami erősséget a mellé tétetek, ahol mind az egész Gyergyóiak minden ellenségeeknek idein békességesen magokot és vagyonokot tarthassák.

- 4-ta Igyekezem minden erőmmel, hogy a Molduvai által hamisan el vet földek és határok vissza jöjenek, s azoknak vissza adattatássát a Felséges Ottomannat Portánál sürgetem.

- 5-to A Gyó Szt. Miklósi lakosokot minden némű háborgatás ellen meg mentem, ellenben pedig mindennémű nékik álló igazságokban meg mentem és különös eő Felsége Protectioja alá, eő Felsége neve alatt eő Kegyelmekeket vérszem.

Adolf de Buccow⁹⁷

Közben Buccow generálist leváltották tisztségeiből és megszüntették megbizását a határőrezredek felállításával kapcsolatban. 1763. május 6-án a székely határőrség szervezésével Siskovics Józsefet, Lázár János országgyűlési elnököt és Bethlen Miklós guberniumi tanácsost bízták meg azzal a feltétellel, hogy minden kényszerítést mellőzzenek. Buccow utóda a főparancsnokságban Montoja altábornagy, a Gubernium elnök-

96 CsÁL F. 1. Gyergyószentmiklós város levéltára. 8. dosszié.

97 Uo.

ségében pedig Bajthay József lett.⁹⁸ Ez utóbbi május 31-én rendeletet intézett Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékhez, amelyben utasította a helyi szerveket, hogy azokat, akik a fegyvert megtartották, tartsák katonai fegyelem alatt, míg azok, akik fegyvereiket visszaadták, maradjanak meg régi állapotukban, és csak a határőrzésről gondoskodjanak. A rendelet azonban nem vezetett a zavargások megszűnéséhez. A gyergyószentmiklósiak vásár idején fegyveres erővel rakták meg a piacot, minden kereskedőtől vásárpénzt szedtek, s a cikkek árát maximálták. Ha valaki ellenkezett, durva bánásmódban részesült. Így például Bíró Tamás asszeszort letartóztatták, és csak négy nap múlva engedték szabadon.

A Gubernium 1763. június 9-én egy újabb patenst adott ki, amelyben megengedte, hogy mindenki abban az állapotban maradjon, amelyben a rendelet találja, és utasítja a népet, hogy tartózkodjon mindenfajta bosszúállástól és kártételtől. A pátens kiadása most sem nyugtatta meg a kedélyeket. Míg az előző időszakban a zavargások célpontjában a nemesek, a gazdag kereskedők álltak, a pátens kiadása utáni időszakban Caratto és tisztársai a fegyvert visszaadó személyek ellen uszítottak. Így például a gyergyószentmiklósi vásáron megtámadták és letartóztatták Portik Sámuel ditrói kántort és György István remetei bírót.

Az ellentétek további éleződése az osztrák uralkodókööröknek már nem állt érdekében. Ezért Siskovics József 1763. június 13-án elküldte Bécsbe a határőrkatonaóság felállításáról szóló tervezetet, amelyre a válasz csupán 1763. október 8-án született meg. Ekkor ugyanis Mária Terézia királynő rendeletben közölte, hogy elhatározta a határőrség felállítását, amelynek nemcsak a határt kell majd oltalmaznia, hanem a belbékét is. A határozat büntetéssel fenyegette azokat, akik nyíltan vagy titokban e rendelet ellen fognak véteni. A rendelet mellékletét alkotó szabályzatban meg volt állapítva, hogy a gyalogezred 12 századdal, századonként 300 emberrel, valamint egy huszárezred 8 századdal s 1500 személlyel állíttatik fel. A pátens a katonai felszerelésre és ruházatra vonatkozóan Siskovics és társai előterjesztését fogadta el, a zsold értékét a gyalogosoknak 4, a lovasoknak pedig 8 krajcárban

98 Szádeczky: i. m. 1927, 327.

állapította meg. A határozat értelmében a határtörkatonák továbbra is kötelesek voltak viselni az egyházi terheket.⁹⁹

A határőrezredek felállítása tehát a megvalósulás felé közeledett. 1763. november 27-én a Siskovics Józsefből, Lázár Jánosból és Bethlen Miklósból álló bizottság Gyergyószentmiklósról érkezett.¹⁰⁰ Hozzájuk csatlakozott Caratto ezredes és Bornemissza főkirálybíró. November 29-én a gyergyószentmiklósiak részére ünnepélyesen kihirdették a királyi rendeletet,¹⁰¹ december 5-én pedig Caratto határőrezredes jelenlétében megkezdődött a helybeliek összeírása a határőrezredekben.¹⁰²

A gyergyószéki határőrezredekbe 5 századra való személyt, vagyis 1061 embert soroztak be, akiknek pedig nem jutott fegyver, azokat a számfeletti állományba helyezték. Ezeknek száma elérte az 1870-et. Ez az öt század az első székely gyalogezredet alkotta. A gyergyószentmiklósiak a tekerőpatakiakkal együtt külön században voltak, amely tulajdonképpen Winter kapitány kompániáját alkotta. A század szerkezete a következőképpen alakult:¹⁰³

Helység	Harcképes			Harcképtelenek (fiúk)				Öregek, betegek
	Felfegyverzett	Számon felüli	Összesen	1-5 évig	6-10 évig	11-18 évig	Összesen	
Szentmiklós	184	53	237	136	104	60	300	57
Tekerőpatak	66	18	84	50	23	18	91	22
Összesen	250	71	321	186	127	78	391	79

A gyergyói lovaskatonák száma már jóval kisebb volt, Gyergyó lakossága csak egy kompániát volt képes biztosítani, melynek kb. 40%-át gyergyószentmiklósiak alkották:

99 Szádeczky: i. m. 1908, 307, 308-309.

100 Endes: i. m., 202.

101 Szádeczky: i. m. 1908, 144.

102 Szádeczky: i. m. 1908, 147.

103 Szádeczky: i. m. 1908, 617-618., 814.

Helység	Harcképes			Harcképtelenek (fiúk)				Öregek, betegek
	Felfegy- verzett	Számon felüli	Összesen	1-5 évig	6-10 évig	11-18 évig	Össze- sen	
Gyergyói medencében	188	97	285	136	93	85	314	82
Ebből Gyergyószentmiklóson	76	41	117	46	40	34	120	27

A határőrezredek végleges felállítása Gyergyószentmiklóson és a Gyergyói-medencében nem szüntette meg a zavargásokat. 1763. december 16-án Gyergyószék tisztviselői és nemessége oltalomért könyörgött az új katonák „jogtalanságaival és zavargásaival” szemben. Kérték, hogy adják meg nekik a kellő tiszteletet és ne sérteggessék úton-útfélen, ne támadjanak birtokaikra, udvarházaikra.¹⁰⁴

Az osztrákok, miután fegyverbe állították Gyergyó és Gyergyószentmiklós lakosságát, a társadalmi megmozdulások elfojtására törekedtek. Ezért a sorozóbizottság a Gyergyószentmiklóson székelő gyergyói zászlóaljhoz címzett parancsában „minden jogtalanságot, féktelenséget, tiszteletlenséget, erőszakosságot elítélt”, azzal a céllal, hogy a „*katonarend mellett minden más társadalmi osztály javai békés birtoklásban maradjanak.*” E parancs szerint „*a katonákkal szemben szelíden, vagy ha szükséges, kemény büntetéssel is meg kell értetni, hogy a katonai állapot semmiképpen nem ad szabadságot a törvénytelenésekre, kihágásokra, sőt ellenkezőleg, a csendességet és a békét kell őrizniük.*”¹⁰⁵

A városjoggal kapcsolatos privilégiumról azonban mindenki hallgatott. A gyergyószentmiklósiak azonban valószínűleg többször követelheték 1763 után Adolf Buccowtól ígéretének a betartását. Mi azonban eddig még nem bukkantunk ilyen jellegű levélre. 1763 októberének közepén ugyanis Mária Terézia császárnő visszaengedte Buccowot Erdélybe, azzal a meghagyással, hogy többet ne avatkozzon a határőrség szervezésébe. 1764 elején az uralkodóasszony új határőr katonai alakulatok felállításához ragaszkodott. Ezért Kemény Lászlót, fizetése meghagyásával, hivatalából felmentette, és helyébe Buccowot újra a Gubernium elnökévé nevezte ki. Új tisztségében Buccow az igazság-

104 Szádeczky: i. m. 1908, 152–153.

105 Szádeczky: i. m. 1908, 154–155.

szolgáltatás és adóügy korszerűsítésére törekedett. Mivel nem tudott magyarul, az erdélyi közigazgatás hivatalos nyelvét latinra változtatta. Buccow 1764. május 18-án Nagyszebenben meghalt.

Feltételezhetjük, hogy ha nem Buccow adta ki, akkor a Habsburg tábornok halála után Samuel von Brukenthal emelte városi rangra Gyergyószentmiklóst. Ő ugyanis Buccownak egyik legközvetlenebb munkatársaként tevékenykedett. 1766. január 16-án kinevezték az Erdélyi Udvari Kancellária elnökévé, 1768. január 28-ától pedig belső titkos tanácsosnak, ami azt jelentette, hogy Mária Terézia királynővel is szoros kapcsolatban állhatott. Így a városjog adományozójának ha nem őt, akkor a Habsburg-házból származó királynőt is tekinthetjük.

A rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján nem tudjuk eldönteni: mikorra tehetjük, és kinek az aláírásával történt a városjognak a Habsburg-hatóságok általi adományozása? Azt is feltételezhetjük, hogy a Habsburg-hatóságok városjogot adományozó dokumentumként ismerték el a Buccow Adolf által 1763-ban kiadott oklevelet.

Tény az, hogy Gyergyószentmiklós 1763 és 1769 között is megkaphatta a városi jogot, de erre vonatkozóan nem bukkantunk oklevél nyomaira.

Az is lehet, hogy a székely határőrség felállításával kapcsolatos bonyodalmak és a Siculicidium nem tették aktuálissá Gyergyószentmiklós városjoga megszerzésének erőltetését.

Tény, hogy 1769-től kezdődően az okiratokban Gyergyószentmiklóst újra városnak tekintették. Bizonyításképpen bemutatjuk egy korabeli okirat bevezető szövegét:

„Anno 1769 die 2-da Mártý (1769. március 2-án) Nemes széket ülvén a Nemes Város széke Gyo Szt. Miklósi Nagy Imre primipilus házánál gyalog katona tön ilyen végezést minden gyalog és lovas katonáknak résziről, Hogy lévén a Betsületes Városnak Gyo Szt. Miklós Városának tön ilyen végzést mind lovas, s mind gyalog részről a Közönséges Város esskütteivel együtt Város Bírája, Benedek Mihály, Város Gondviselője idhest Máthé György Ferencz felső, Város Hütössi Márton Imre, Kary Joseph, Bányász Ferencz, Balás András, Alsó Csergő Mihály, Deső István, Balás István, also Bernád János, Márton Ferencz m., Lukáts János m., Vass Imre, Blénessi János...”¹⁰⁶

A 18. század második felében Benkő József így mutatta be Gyergyószentmiklóst:

„A havasok közé ékelt kicsi Gyergyó tartománynak jutott egy mezőváros és kilenc falu. Gyergyószentmiklós mezőváros, részint sík, részint dombos helyen birtokolja földjeit.

Ha valami nevezetességet kell keresni a mezővárosban, az a szombati napon tartani szokott hetipiac és az évi nagyvásárok, melyeket Szent Vitus napján és virágvasárnap előtti szombaton tartanak, valamint az, hogy ott van a szállása a székely határőrség lovas kapitányának...”¹⁰⁷

AZ ÖRMÉNY KÖZÖSSÉG ÉS A MERCANTILE FÓRUM LÉTREHOZÁSA

1746-tól kezdődően a gyergyószentmiklósi és a csíkszépvízi örmény közösség is alárendelődött az erzsébetvárosi örmény bírónak. Az erzsébetvárosi bíró jogköre nem korlátozta a gyergyószentmiklósi örmények önkormányzatiságát. Ők továbbra is külön bíróval és esküdtekkkel rendelkeztek. Az erzsébetvárosi bíró hatásköre a székely székek hatáskörét helyettesíthette. Valójában védelmet biztosított a gyergyói örmények számára a széki hatóságok visszaéléseivel szemben.

1785. március 18-án II. József császár közigazgatási reformja megszüntette a megyei önkormányzatot és az országot kerületekre osztotta fel. Erdélyben megszűntek a szász és székely székek, a nagyfejedelemség ezentúl három kerületre, ezen belül 11 megyére oszlott. A szabad királyi városokat – köztük az örmény Erzsébetvárost is – a megyéknek rendelték alá.

1790. január 28-án a császár visszavonta valamennyi rendeletét, de Erzsébetvárosnak nem sikerült visszaszereznie az 1746 utáni hatáskörét. 1793 után a gyergyószentmiklósi örmény közösség véglegesen elszakadt Erzsébetvárostól, és Csík-, Gyergyó- és Kászonszék joghatósága alá került. Mivel az örmények számára az új helyzet autonómiájuk és önszerveződésük megcsonkítását jelentette, jogi helyzetük tisztázása érdekében 1790 és 1793 közötti időszakban számos memóriumot fogalmaztak meg a széki intézményektől független, az örmény kereskedők védelmét szolgáló szerveződés létrehozása érdekében. A Guberniumhoz, az Országgyűléshez és a császárhoz benyújtott folyamod-

107 Benkő József: i. m., 259.

ványaiknak köszönhetően született meg 1796-ban a gyergyószentmiklósi örménységnek egyik legfontosabb szervezete, a kereskedelmi törvényszék, más néven a Mercantile Fórum.

A Mercantile Fórum intézménye a demokrácia és a tekintélyuralom közötti egyensúly jegyében működött. Egyrészt minden fontosabb kérdést megtárgyaltak, mindegyik érintett személy érvelését és bizonyítékait figyelembe vették, másrészt azonban nem fogadták el a kereskedői szék döntéseivel szembeni ellenkezést sem. Sőt, a fórumot rágalmozó véleményt is szigorúan büntették. Az ítéletek, döntések meghozatalánál maximálisan figyelembe vették a számukra biztosított törvényalkalmazási keretet, ennek ellenére mindig a törvények szigorú betartására törekedtek. Ha lehetőség volt az egyezkedésre, a vitázó felek közötti megbékélést szorgalmazták.

A kereskedői szék a kompániához viszonyítva az örmény önkormányzatiság magasabb szintjét jelentette, az országgyűlés által megszavazott és az uralkodó által megerősített kiváltságlevélnek köszönhetően. Az 1796 és 1848 közötti időszak a gyergyószentmiklósi örmény közösség virágkorát jelentette.¹⁰⁸

ÖSSZEFOGLALÓ

Mint láthattuk, Gyergyószentmiklós, vásárjogának köszönhetően, a privilégium nélküli mezővárosok közé tartozott. Az 1663 és 1703 közötti időszakban az erdélyi fejedelemség hatóságai mezővárosnak tekintették. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban való részvételükért a Habsburg-hatóságok Gyergyószentmiklóst faluvá minősítették vissza. 1763-ban Buccow tábornok megígérte a gyergyószentmiklósi székelyeknek a városi rangra emelést a határőrkatonai státusz vállalása esetén. Ez az okirat fennmaradt számunkra. 1769-től Gyergyószentmiklóst forrásaink városnak nevezik. A városi rangra emelés tehát 1763 és 1769 közötti időszakban történhetett meg. Privilégiumlevéllel azonban nem rendelkezünk.

1637-től kezdődően Gyergyószentmiklóson számos örmény család telepedett le. Megszervezték az örmény kompániát és külön bíróval rendelkeztek. 1796-ban megalakult az Örmény Kereskedői Törvényszék. A Mercantile Fórum az önkormányzatiság magasabb szintjét

108 Garda: i. m. 2007, 335–414.

jelentette. A Gyergyószentmiklóson élő két közösség külön-külön önkormányzatisággal rendelkezett.

RÖVIDÍTÉSEK:

CsÁL = Csíkszereda Állami Levéltár

KÁL = Kolozsvár, Állami Levéltár

MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár

GYŐ = Gyergyószentmiklósi Örmény Plébánia Levéltára

HADLEV = Budapest. Hadtörténeti Levéltár. Rákóczi lustra 1704-ből

SZ. OKL. = Székely Oklevéltár

SZ. OKL. ÚJ = Székely Oklevéltár. Új sorozat.

Veress szárnyú angyal